

„MUS VIENIJA ALUS IR PERGALĖS“? arba SPORTAS IR LIETUVIŠKOJI TAPATYBĖ

Ingvaras Butautas

Sporto žurnalistas

El. paštas: i_butautas@dtiltas.lt

Rasa Čepaitienė

Lektorė

Humanitarinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Tel. 275 97 23

El. paštas: rasac@mail.lt

Visuomenės apklausos ir viešoji nuomonė rodo, kad sportiniai pasiekimai turėjo ir, nepaisant socialinių ir politinių pokyčių atkūrus nepriklausomybę, tebeturi didelės reikšmės lietuvių savivokai. Atsižvelgiant į tai, straipsnyje bandoma analizuoti sporto vaidmenį konstruojant, performuojant ir išlaikant tautinį tapatumą. Pasitelkus istorinį-chronologinį analizės metodą, siekiama atskleisti, kodėl vienos sporto šakos ypač tiko šiam tikslui įgyvendinti, o kitos – mažiau? Kokie objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai lėmė, jog susiklostė būtent toks lietuviškojo tapatumo santykis su sportu? Kokį vaidmenį specifiniame sporto ir lietuviškojo tapatumo „sukabinimo“ procese galėjo vaidinti sporto žvaigždės ir t. t. Galiausiai neapeinamas ir sportinių įvazdžių „nusileidimo“ į politikos sritį klausimas.

Įvadas

Lietuvai pasiekus ilgalaikius strateginius tikslus (tapus visateise ES ir NATO nare), reikėjo ieškoti naujų visuomenės raidos vizijų. Tai vis labiau akcentuoja vieši intelektualų ir politikų pasisakymai. Iš tiesų šiandienos lietuviškajam tapatumui susidūrus su tokiais stipriais iššūkiais kaip eurointegracija ir globalizacija, iškyla poreikis „inventorizuoti“ esminius tautinio ir valstybinio tapatumo dėmenis ir juos įvertinti šių naujų sąlygų kontekste.

Kaip rodo 2004 m. internetinio naujienų portalą „Omni laikas“ atlikta apklausa, sportinin-

kų pergalės net 89 proc. Lietuvos gyventojų skatina didžiuotis Lietuva. Ir tik 9 proc. respondentų Lietuvos sporto pasiekimų niekaip nesieja su patriotizmu. Taigi sportas kaip beveik visuotinai laikoma svarbia tautinio tapatumo sudedamoji dalis irgi tampa aktuali pažinimui. Deja, ligšioliniai akademiniai šios srities tyrimai Lietuvoje stebina savo fragmentiškumu ir iš esmės apsiriboja faktografija, o sporto žinovams savo ruožtu būdingas labiau specializuotas ir profesinis nusistatymas.

Preliminari situacijos analizė atskleidė menkai paguodžianti vaizdą – Lietuvoje beveik nėra

sporto ne kaip siaurai suprantamos specifinės veiklos, o kaip socialinio ir kultūrinio reiškinių tarpdisciplininių studijų¹. Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad šiuo straipsniu ir bus bandoma nors truputį užpildyti akivaizdžią šios srities pažinimo spragą. Straipsnio tikslas – giliau paanalizuoti ir įvertinti sporto vaidmenį Lietuvos visuomenėje ir politikoje, jo reikšmę konstruojant, išlaikant bei performuojant tautinį tapatumą.

Sportą ir politiką, be akivaizdžių jų skirtumų, vienija ne tik kovos azartas ar pralaimėjimo kartėlis. Nepaisant abiem sritims būtino tam tikros kompetencijos lygio, tuo pat metu jos abi vienodai prieinamos ir „nepašvęstiesiems“ – panašiomis galimybėmis profesionaliai ar mėgėjiškai dalyvauti, „sirgti už mūsiškius“ bei komentuoti sportinių / politinių įvykių eigą. Taigi abi sritys paradoksaliai balansuoja ant *prieinamumo / uždarumo, masiškumo / elitiškumo, profesionalumo / mėgėjiškumo* briaunos. Todėl verta pasigilinti ir į klausimą, koku mastu bei būdais politikoje išnaudojami „sportiniai“ įvaizdžiai ir metaforos? Kaip jie kinta? Galiausiai kaip viešojoje erdvėje kinta paties *sportininko – herojaus* vaizdinys?

Taigi šiuo tyrimu buvo siekiama apčiuopti sporto kaip *ideologinio paveldo* sudedamosios dalies matmenis. Šiame kontekste ypač vertos analizės tampa mąstymo klišės. Pavyzdžiui, vienas ryškiausių šiandienos masinių stereotipų yra lietuviško sporto specifika įkūnijantis teiginys, kad *krepsinis yra lietuvių nacionalinė religija*. Nors, skirtingai nuo daugelio Europos šalių, krepsinis iš tiesų Lietuvoje yra populiariausia sporto šaka, daug reikšmingesnė negu, pavyzdžiui, futbolas, niekas iki šiol nebandė atidžiau paanalizuoti šio reiškinių istorinių ir socialinių bei kultūrinių priežasčių.

Sportinių tradicijų ištakos

Galima teigti, kad prieškarium Lietuvos Respublika sportui skyrė gana menką dėmesį. Tò meto visuomenės požiūrį į šią sritį atskleidžia išeivijos sporto istorikas J. Narbutas: „Lietuva esanti žemės ūkio kraštas ir jos jaunimas pakankamai „prisisportuoja“ prie dalgio, plūgo ir grėblio“².

Tačiau dera priminti, kad, šalia negausių sporto entuziastų, ir intelektualai prisidėjo prie sporto populiarinimo, visų pirma matydami jį kaip kultūrinę veiklą, įkūnijančią antikinį „sveikame kūne sveika siela“ idealą. Panašių patriotinių ir kultūrinių tikslų siekė ir veikiai pradėjusios kurtis sporto draugijos. Reikia pasakyti, kad tuometinės valdžios atstovai menkai tesirūpino šiuo klausimu, palikdami jį visuomeninėms organizacijoms, kurios tuo metu dar neturėjo ne tik tam reikalingų lėšų, bet ir tinkamų sporto organizavimo įgūdžių bei patirties³.

Valstybinis sporto reikmių finansavimas buvo atsitiktinis, proginis ir trūkinėjantis. Vyriausybė parėmė lietuvių sportinių delegacijų dalyvavimą 1924 ir 1928 m. olimpinėse žaidynėse, tačiau tuo ir buvo apsiribota. Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes darosi akivaizdu, kad tiesioginiam sporto ir nacionalinės savimonės „sukabinimui“ tarpukariu anaipol nepakako gausėjančių, bet dar nepakankamų sporto mėgėjų pastangų.

Visais laikais žmonių bendruomenėms reikėjo didvyrių, kurie įkūnytų jų išpažįstamas vertybes ir taptų sektiniais pavyzdžiais. XX a. tų didvyrių gretas papildė sporto herojai. Lietuvoje ši logika irgi turėjo pasireikšti. Tam reikėjo tik ypatingo impulso. Ir juo iš dalies tapo 1933 m. transatlantinis JAV lietuvių lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno žygis, kurio tikslas buvo ne tik sporti-

¹ Išskyrus nebent politologo Egidijaus Vareikio esė. Žr.: *Vareikis Egidijus. Oro pūslė // Siek tiek iš šalies. Esė apie Lietuvą ir Europą. Vilnius: Inter Nos, 2002, p. 194–198.*

² *Narbutas J. Sportas Nepriklausomoje Lietuvoje. Čikaga, 1978, t. 1, p. 9.*

³ Lietuvos kūno kultūros ir sporto istorija. Vilnius: Margi raštai, 1996, p. 55.

nis interesus pasiekti šios rūšies rekordą, bet ypač siekis pasaulyje išgarsinti naujai susikūrusią valstybę. Deja, 1933 m. liepos 15–17 d. iš JAV „Lituanicos“ lėktuvu pakilusiems lakūnams taip ir nepavyko pasiekti laikinosios Lietuvos sostinės Kauno – nuskridę 6411 km per 37 val. 11 min. jie žuvo Vokietijoje, Soldino miške (dab. Lenkijos teritorija). Bet lietuvių lakūnų rezultatas tuo metu buvo antras pasaulyje ir vienas tiksliausių aviacijos istorijoje.

Ligi šiol tiksliai nenustatytos šios tragedijos aplinkybės lietuvių visuomenėje tada bemat pagimdė visokių gandų ir spėlionių. Nors oficialiai ši versija niekada nebuvo pripažinta, visuotinai įsitvirtino nuomonė, kad vokiečiai tyčia numušė lietuvių lakūnų pilotuojamą lėktuvą.

Po šio tragiškai pasibaigusio ir visas sąlygas *herojui* sukurti sudariusio įvykio⁴ modernėjanti lietuvių visuomenė bene pirmąkart suvokė sportinių laimėjimų, kaip patikimos priemonės nacionaliniam tapatumui stiprinti, reikšmę. Nuo to laiko aviacija taps ryškiai romantizuotu tautinio pasididžiavimo komponentu ir šaltiniu. Ir vėliau šios techninės sporto šakos pasiekimai garsins lietuvius ne tik SSRS pirmenybėse, bet ir pasaulio čempionatuose.

Simboliška, kad S. Darius, pasižymėjęs kaip aktyvus sporto organizatorius, yra prisidėjęs ir prie kito būsimo lietuvių tautinio tapatumo simbolio – krepšinio – propagavimo (jis rašė krepšinio metodikos klausimais, išvertė šio žaidimo taisykles). Per nepilną nepriklausomybės dvidešimtmetį ši sporto šaka Lietuvoje padarė stulbinantį šuolį nuo pavienių mėgėjų iki dukart Europos čempionų (1937 ir 1939 m.)⁵.

⁴ Albert J.-P. Du martyr à la star. Les metamorphoses des héros nationaux // P. Centlivres, D. Fabre et F. Zonabend (éds.). La fabrique des héros. Paris: Editions des sciences de l'homme, 1998, p. 11–32.

⁵ Plačiau žr.: Senn Alfred Erich. American Lithuanians and the Politics of Basketball in Lithuania, 1935–1939 // Journal of Baltic Studies. Vol. xix, no 2 (Summer 1988), p. 146–157.

Krepšinio, kaip ir aviacijos išpopuliarėjimui lemiamos įtakos irgi turėjo išeivijos lietuviai. Pasinaudojus dvigubos pilietybės statusu, geriausi lietuvių kilmės JAV krepšininkai buvo pakviesti į tėvynę ir, sudarę Lietuvos rinktinės pagrindą (pasirengimas vyko slaptai), laimėjo 1937 m. Rygoje vykusį Europos krepšinio čempionatą. Kartų Lietuva įgijo teisę rengti kitą krepšinio turnyrą. Valstybei, tuo metu pradėjusiai patirti didelių sunkumų tarptautinėje arenoje (1938 ir 1939 m. ji gavo ultimatumus iš Vokietijos ir iš Lenkijos), trečiojo Europos krepšinio čempionato organizavimas 1939 m. tapo puikia proga savo tarptautiniam statusui stabilizuoti.

1939 m. čempionatas irgi buvo lydimas ne tik sportinių, bet ir nacionalistinių aistrų. Pasi-piktinusi lietuvių kilmės amerikiečių (ypač P. Lubino) dalyvavimu Lietuvos rinktinėje, finalines varžybas jai pralaimėjusi Latvija siuntė protestus į FIBA ir net nutraukė sportinius ryšius su Lietuva.

Galima teigti, kad būtent krepšinis – komandinis ir konfrontacinis žaidimas – Lietuvos visuomenei padėjo suvokti sportą kaip *karo pakaitalą*, leidžiantį bent simboliškai pasiekti satisfakciją prieš valstybes, kurios tikrovėje buvo daug galingesnės ir Lietuvos atžvilgiu priešiški ar nepalankiai nusiteikusios. Kartu iškovotos pergalės, jau nesigrėžiojant vien į „šlovinguosius praeities laikus“, tapo realia priemone įveikti dabarties geopolitinius ir kultūrinius nevisavertiškumo kompleksus, optimistiškai žvelgti į savo šalies ateitį.

Deja, nepriklausomos Lietuvos valstybės egzistavimą, kaip ir jos sportinį gyvenimą, 1940 m. brutaliai nutraukė pirmoji sovietinė okupacija bei aneksija, pavertusi Lietuvą viena iš penkiolikos „broliškujų“ sovietinių respublikų.

Sportas sovietmečiu – dvigubas katės ir pelės žaidimas

*Vienas gyvas susidegina protestuodamas, kiti privirina prie bėgių vagonus su mėsa Leningradui, treti po futbolo paradoja gatvėmis, dainuodami nacionalistines dainas... Nesuprantu. Kam visa tai? Juk visa tai sapnas. Juk viskas aišku. Niekar jūs nepabėgsit, nieko nepadarysit! Mes neeisim jums nieko padaryt!*⁶

Sporto, kaip ir bet kurios svarbios kultūrinės veiklos, egzistavimas sovietinėje epochoje šandien iš naujo reikalauja atidžios analizės. Pavyzdžiui, kaip pripažįsta šį klausimą išsamiai nagrinėjęs rusų istorikas M. J. Prozumenčikovas, biurokratiniai trukdžiai ir kai kur tebegaliojantys „slaptumo“ reikalavimai iki šiol neleidžia Rusijos tyrinėtojams išsamiai susipažinti su šios sovietmečiu labai politizuotos srities situaciją atspindinčia archyvine medžiaga⁷. Nors Lietuvoje minėta problema ne tokia ryški, vis dėlto išlieka kitų rimtų kliūčių sovietinio sporto situacijos tyrimams. Oficialieji šaltiniai iš esmės yra prieinami, tačiau jie paprastai neatsako į šandien iškylančius klausimus. Paradoksas, bet už išoriškai atrodančios visiškai skaidrios ir studijoms atviros srities tyrinėtojai, iš tiesų norintys prasibrauti kiek giliau, susiduria su sunkiai sprendžiamomis archyvinių šaltinių ir gyvosios atminties (t. y. liudininkų) patikimumo problemomis. Šios aplinkybės ganėtinai apsunkino ir mūsų tyrimą.

Dar tarpukariu totalitarinių režimų valdomos šalys Sovietų Sąjunga ir Vokietija ėmė kontroliuoti bei militarizuoti sportą ir kūno kultūrą.

Oficialiai buvo teigiama, kad tokiu būdu didinamas darbo našumas. Tačiau iki Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjunga, tarptautiniu mastu patirdama politinę bei sportinę izoliaciją, siekė formuoti alternatyvią sporto sistemą („proletarinės“ olimpiados), o po karo, pakitus politiniam klimatui, griebtasi kitos strategijos. Pamažu prasidėjo komunistinės valstybės integravimas į pasaulines sporto struktūras, pradedant garsiuoju Maskvos „Dinamo“ turnė po Angliją 1945 m. ir baigiant 1952 m. Helsinkio olimpiada, kurioje Stalinas prieš savo mirtį pagaliau leido dalyvauti šalies sportininkams⁸. Įdomi detalė – į Helsinkį olimpinė ugnis turėjo keliauti ir per pirmąkart olimpinėse žaidynėse dalyvaujančios SSRS teritoriją, tačiau Sovietų vadovybė netikėtai atsisakė šios garbės ir organizatoriams teko ieškoti aplinkkelių. Be abejonės, šiam sprendimui reikšmės turėjo vis dar stipri ginkluota rezistencija Lietuvoje (1944–1953)⁹.

Vis labiau įsibėgėjant šaltajam karui, sovietinių ideologų galvose ir gimė idėja, jog sportą galima išnaudoti kaip puikią šio karo priemonę ar net simbolį. Nors sovietų piliečiams buvo atkakliai peršama mintis, kad sportas ir politika yra nesuderinami ir juos painioti gali tik „buržuazinės“ valstybės, iš tiesų šie dalykai SSRS stipriai susipynė. Taip sportas atsidūrė šalia kosmoso užkariavimo, mokslo ir ginklavimosi varžybų¹⁰.

Kadangi tarybiniai žmonės negalėjo užsiimti profesionaliu sportu, nes jis buvo paskelbtas kapitalizmo atributu, sportininkai būdavo fiktyviai įrašomi į studentų sąrašus arba „įdarbinami“ ir gaudavo darbininko ar tarnautojo atlyginimą. Tačiau faktiškai XX a. penktojo dešimtmečio pa-

⁶ Saugumiečio žodžiai lietuviams Ričardo Gavelio romane „Vilniaus pokeris“ (Vilnius: Vaga, 1989, p. 144).

⁷ *Прозумеников М. Ю.* Большой спорт и большая политика (серия „Культура и власть от Сталина до Горбачева. Исследования“). Москва: РОССПЕН, 2004, p. 9.

⁸ Ten pat, p. 3.

⁹ *Senn Alfred E.* Power, Politics and the Olympic Games. A History of the Power Brokers, Events, and Controversies that shaped the Games. Human Kinetics, 1999, p. 100.

¹⁰ *Прозумеников М. Ю.* Большой спорт и большая политика..., p. 91.

baigoje SSRS ir atitinkamai Lietuvoje susiformavo valstybės (dažniausiai per profsajungas) finansuojama profesionaliojo sporto sistema.

Iš esmės sovietmečiu sportas šalies viduje turėjo tarnauti komunistinei ideologijai stiprinti, o užsienyje – formuoti palankų valstybės įvaizdį¹¹. Tačiau kaip politinį išteklių jį netrukus pabandė išnaudoti ir – vietiniai nacionalizmai, žinoma, darydami tai daugiausia slapta.

Šiame kontekste Lietuvos atvejis yra gana simptomiškas, bet ir nestokojantis ambivalencijos. Pavyzdžiui, sovietai, pasitelkdami lietuvių krepšinio įdirbį, bandė įtvirtinti savo pranašumą šioje sporto šakoje ir tarptautiniu mastu. Savo ruožtu lietuviams tai leido šį veiksnį bandyti išnaudoti sau palankia linkme.

Būtina paminėti vieną svarbią detalę, kuri iš pat pradžių leido simboliškai susieti sovietinį sportą su lietuvių tautinėmis aspiracijomis. Po karo, sovietizuojant viešąjį gyvenimą, Lietuvoje ėmė veikti sąjunginių sporto draugijų padaliniai. Svarbiausia ir įtakingiausia jų buvo respublikinė „Žalgirio“ draugija, įkurta 1944 m. Maskvoje¹².

Ši sporto struktūra gavo lietuvių istorinei sąmonei itin reikšmingą ir dar naujomis emocinėmis konotacijomis pasipildžiusį pavadinimą. Istorinis Žalgirio mūšis turėjo didžiulę reikšmę visų konflikte dalyvavusių regiono šalių tolesnei istorinei savimonei ir dėl to neišvengiamai buvo interpretuojamas ir perinterpretuojamas savaip, o tai pagimdė ne vieną ligi šiol neišspręstą istoriografinį ginčą. Sovietmečiu buvo ypač pabrėžiamas trijų Smolensko pulkų dalyvavimas mūšyje, tuo norint iliustruoti „amžiną rusų ir lietuvių tautų draugystę“. Kartu šių tautų kova prieš vokiečių kilmės riterius kėlė stiprias asociacijas su sovietų pergale prieš nacizmą. „Žal-

girio“ vardą, be kitų, gavo net dvi reprezentacinės ir bene daugiausia iš komandinių sporto šakų atstovų sovietmečiu pasiekusios komandos – Kauno krepšinio klubas, o vėliau ir Vilniaus futbolo klubas.

Tam tikrų galimybių nacionalizmui sporte reikštis sudarė ir kita svarbi aplinkybė. Statistikos duomenimis nesunku pagrįsti teiginį, jog lietuviai ne tik siekė suteikti savo reprezentacinėms komandoms tautinius pavadinimus, bet ir bandė jas pačias burti nacionaliniu ir lokaliu pagrindu, įtraukdami ir vietinius kitataučius. Tai, be jų, Sovietų Sąjungoje taip pat sėkmingai pavyko padaryti nebet gruzinams ir armėnams.

Abi minėtos aplinkybės rodo, kad Lietuvoje, kitaip nei kitose SSRS respublikose, sportas sovietizacijos sąlygomis paradoksaliai įgijo geras prielaidas ne slopinti, o kaip tik padėti išlaikyti ir stiprinti tautinę savimonę.

Tačiau ar šioje įžvalgoje įmanoma atsekti sąmoningą ir kryptingą sportinį gyvenimą lemusių valdžios atstovų strategiją? Galima kelti hipotezę, kad pastebėta tendencija iš tiesų išreiškė to meto Lietuvos komunistinių vadovų ir / ar sporto funkcionierių palankumą tokios rūšies „nacionalizmui“. Pasak fundamentalios „Lietuvos kūno kultūros ir sporto istorijos“ autorių, „Lietuvos sporto vadovai sugebėjo vykdyti oficialiąją politiką, skirtą neretai vien ataskaitoms į Maskvą, ir realiąją sporto politiką, tarnavusią Lietuvos interesams“¹³. Kaipgi jiems pavykda-vo išlaviruoti tarp liaudies nacionalistinių nuotaičių ir oficialiųjų Maskvos direktyvų?

Šiuo atveju pažymėtinas vienas, mūsų many- mu, būdingas epizodas. Tuometinio Kauno „Žalgirio“ krepšinio komandos trenerio Vlodo Garasto, dabar – Lietuvos krepšinio federacijos prezidento – pasakojimu, krepšininkui V. Tichonenko devintajame dešimtmetyje pareiškus no-

¹¹ Прозуменчиков М. Ю. За партийными кулисами великой спортивной державы // <http://magazines.russ.ru/nz/2004/35/pro22.html> (žiūrėta 2004 10 07).

¹² Lietuvos kūno kultūros ir sporto istorija..., p. 112.

¹³ Ten pat, p. 144.

ra pereiiti iš Kazachstano Alma Atos SKA į Kau-
no „Žalgirį“, tam kelią užkirto ne pati koman-
da, o būtent komunistinė Kauno valdžia. „Išklausė mane partiečiai ir vienas sekretorius (dabar neatsimenu pavardės) sako: ‘Žinai, Vladi. Manau, būkime silpnesni, bet būkime savi...’“¹⁴. Bū-
tina paaiškinti, kad dauguma reprezentacinių koman-
dų reikalų būdavo derinama jei ne su res-
publikos, tai su miesto partine vadovybe.

Visoje Sovietų Sąjungoje komunistų partija turėdavo įtakos oficialiai „mėgėjiškų“, bet realiai profesionalių komandų finansavimui. Šiame kontekste Lietuva galėjo būti išimtis nebent tik dėl to, kad, minėta, vietinius žaidėjus aiškiai protegavo LKP. Visų sąjunginių respublikų komunistų vadovai rūpinosi savo sportininkais, bet buvo labiau suinteresuoti rezultatais, o ne sporto kadrų tautiniu „grynumu“, todėl nevengdavo kviestis ir pajėgesnių sportininkų.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad šis Lietuvos išskirtinumas yra tik sąlyginis: jau užsiminta, kad panašias tendencijas remtis vietiniais sportininkų ištekliais galima fiksuoti sovietinėje Užkaukazėje, bet ne gretimose Latvijoje ar Estijoje. Kita vertus, tai lėmė ne tik demografinės gyventojų sudėties ypatumai ar kažkoks ypatingas Lietuvos komunistų bei sporto vadovų patriotizmas, o veikiau pragmatizmas. Ugdyti savus sportininkus kainavo pigiau nei kviestis kitų respublikų „žvaigždes“. Pasak sovietinės Lietuvos sporto komiteto vadovo (1976–1990) Zigmanto Motiekaičio, „importuoti“ pajėgius sportininkus iš kitur Lietuvai buvo nedovanotinas lėšų švaistymas, nes, skirtingai, pavyzdžiui, nuo turtingų kazachų, ji negalėjo sau leisti tokios prabangos“. Jo teigimu, sovietinio Kazachstano reprezentacinėse komandose būta tik maždaug 30 proc. vietinių sportininkų¹⁵.

Tokia padėtis norom nenorom tapo palanki pradėti naudoti sportą vietinio nacionalizmo raiškai. Maskvos sporto funkcionieriams, žinoma, tai negalėjo patikti, tačiau tiesiogiai dėl to priekaištauti jie irgi negalėjo sau leisti. „Jie gi negalėjo tiesiai sakyti, kad pas jus per daug lietuvių“, – interviu šio teksto autoriams ironizavo Z. Motiekaitis¹⁶. Juo labiau, kad Lietuvos sporto valdžią buvo sunku apkaltinti neatliekant SSRS sporto vadovybės jai skirtų funkcijų – ugdyti pajėgius sportininkus SSRS rinktinėms.

Slapti skirtingų galios centrų konfliktai sovietmečiu priminė rafinuotą ir dviprasmybių nestokojusį *katės ir pelės žaidimą*. Kultūroje tuo metu bausis kaltinimas „nacionalizmu“ galėjo būti daug lengviau pateiktas, o sportas dėl išvardytų priežasčių šiuo atžvilgiu buvo sunkiau kontroliuojama ir represuojama viešoji erdvė. Šalyje, kur ideologiniais sumetimais ši veikla buvo labai gerai vertinama, jai nebuvo įmanoma tiesiogiai prikišti kokių nors antivalstybinių nuotaikų skleidimo. Todėl ir masiniai žmonių susibūrimai, bet kuriomis kitomis aplinkybėmis potencialiai kėlę valdžios įtarimus, šiuo atveju buvo savaime suprantami ir pageidautini. Tai ir sudarė dviprasmybių dėl galimo nesankcionuoto žiūrovų elgesio apraiškų prielaidą.

Kokią reikšmę sovietmečiu tautinio tapatumo išsaugojimui / stiprinimui galėjo turėti sportininkai – nugalėtojai? Sovietinės ideologijos į viešąjį diskursą intensyviai brukamų pseudoherojų – karo ir darbo didvyrių¹⁷ – kontekste reali ir tautinė alternatyva buvo arba dar nuo tarpukario pusiau slapta tebesitęsiantis mitologizuotas „šlovingųjų kunigaikščių laikų“ garbinimas, arba, nors tai sovietmečiu viešai buvo visiškai neįmanoma, nepriklausomybės kovotojų (turi-

¹⁴ Z. Motiekaičio interviu.

¹⁴ 2004 gruodžio 9 d. interviu telefonu su Vladu Garastu.

¹⁵ 2003 gruodžio 13 d. interviu su Zigmantu Motiekaičiu.

¹⁷ *Unfried Berthold*. *Montée et declin des héros // P. Centlivres, D. Fabre et F. Zonabend (éds.)*. *La fabrique des héros*, Paris, Editions des sciences de l'homme, 1998, p. 189–202.

ma omenyje tiek 1918 m. nepriklausomybės kovų savanoriai, tiek ilga ir intensyvi pokario rezistencija) atminimo išsaugojimas. Tačiau visuotinės cenzūros sąlygomis represuoti tautiniai ir patriotiniai jausmai turėjo išsiveržti. O reikšmingos sportininkų pergalės, ypač tos, kurias buvo įmanoma susieti su kokia nors politine potekste, tam puikiai tiko ir prisidėdavo prie naujojo herojų kulto formavimo. Paradoksaliu būdu, nepaisant to, ką patys apie tai manė, būtent sportininkai metaforiškai tapo pasipriešinimo okupacijai, pergalės, tautinio pasididžiavimo ir pan. simboliais.

Tas pats lietuvių sportininkas, dalyvaujantis tarptautinėse varžybose, sovietų valdžiai ir propagandai buvo „tarybinio gyvenimo būdo“ reklamuotojas, o tautai – karžygs, gana neapibrėžtai įkūnijantis lietuviškąją idėją. Bet ar patys sportininkai taip pat suvokė savo vaidmenį? Pasak V. Garasto, Kauno „Žalgirio“ krepšinininkams, vėlyvuojū sovietmečiu labiausiai įkūnijusiems šią sampratą bei tautines aspiracijas, iš tiesų persiduodavo jų gerbėjų nuotaikos: „Lietuvos žmonių dvasia labai stipriai padėjo mūsų komandai. Ji perdavė mums patriotizmą. O be patriotizmo tada mūsų maža Lietuva tikrai nebūtų įveikusi tuometinės SSSR neoficialios rinktinės – CASK“¹⁸. Šią nuomonę paremia kai kurie faktai. Pavyzdžiui, vienam iš geriausių sovietų krepšinininkų R. Kurtinaičiui po dvejų metų privalomosios tarnybos kariuomenėje, o iš tiesų rungtyniavimo CASK komandoje, viliojant ten ir likti, buvo siūlomos kur kas geresnės buitinės ir materialiosios sąlygos, negu jas galėjo suteikti Kauno „Žalgiris“. Tačiau R. Kurtinaitis kategoriškai atsisakė ir sugrįžo į Kauną.

Kitas dalykas, kad tarptautinėse varžybose atstovaudami SSRS, o ne savo kraštui, Lietuvos, kaip ir kitų sovietinių respublikų, sportininkai

užsieniečių akyse buvo tik homogeniška *homo sovieticus* masė, per daug nesigilinant į etninius ypatumus dažniausiai vadinama tiesiog „rusais“. Pergalės atveju čempionų garbei neskambėdavo net unifikuotas tos respublikos himnas, nekildavo vėliava. Aišku, tai negalėjo neskaudinti net ir kaip nors ypač nacionalistiškai nenusiteikusių sportininkų.

Sporto, kaip slaptos, bet gana nesunkiai nuspėjamos simbolinės politinės kovos, samprata nėra koks nors išimtinis lietuvių išradimas. Ir formaliai daug daugiau pilietinių laisvių turinčių soclagerio šalių nepasitenkinimas „didžiuoju broliu“ negalėjo aktyviai reikštis ir šalia kitų protesto formų išsiliedavo ir sporto aikštelėse, pasak ši klausimą išsamiau analizavusio M. J. Prozumenčikovo, netgi tapdamas tiksliau būsimųjų politinių neramumų indikatoriumi ir katalizatoriumi. Tai aiškiai rodo 1956 m. įvykiai Vengrijoje ir Lenkijoje, o ypač 1968 m. „Pravos pavasaris“¹⁹.

Kovodamos dėl nepriklausomybės nuo sovietų įtakos, Vidurio ir Rytų Europos šalys simboliškai rinkdavosi tą sporto šaką, kurioje buvo didžiausia pergalės prieš sovietus tikimybė. Pavyzdžiui, 1956 m. Melburno olimpiadoje aršiausia kova – tikras karo substitutas – įvyko tarp sovietų ir vengrų vandensvydžio komandų. Vanduo nusidažė raudonai nuo kraujo, bet vengrai laimėjo²⁰. O politiniai neramumai Čekoslovakijoje, kaip žinoma, buvo lydimi aršios čekų ir sovietų ledo ritulio komandų priešpriešos.

Ieškant analogijų Lietuvoje, galima drąsiai teigti, jog aiškiausiai sportas kaip karo pakaitalas čia buvo išnaudotas devintajame dešimtmetyje per Kauno „Žalgirio“ ir CASK krepšinio rungtynes. Tačiau čia būta savų ypatumų. Anot

¹⁹ Прокуменичков М. Ю. Большой спорт и большая политика..., p. 298.

²⁰ Senn Alfred E. Power, Politics and the Olympic Games..., p. 108.

¹⁸ V. Garasto interviu.

V. Garasto, „tokių kautynių, kaip čekų ir rusų ledo ritulyje, krepšinyje negalėjo būti vien dėl pačios sporto šakos specifikos. Krepšinis – intelektualnesnis žaidimas, jame kur kas mažiau galimybių pasimušti, negu ledo ritulyje. Manau, jei jų būtų buvę, būtų panašiai, nes aikštėje santykiai tarp krepšininkų buvo įtempti“²¹.

Minėta konfrontacija yra fiksuota audiovizualiniuose dokumentuose ir gyvojoje atmintyje. Tačiau esama kitų atvejų, kurie dėl tam tikrų aplinkybių išliko tik oficialioje, nuo bet kokių nepageidautinų interpretacijų sterilizuotoje sporto įvykių apžvalgoje, o jų politinė ir simbolinė interpretacija apipinta legendomis.

Bene ryškiausias šios metaforinės Dovydo ir Galijoto kovos pavyzdys yra lietuvių sunkiasvorio boksininko Algirdo Šociko penktojo–šeštojo dešimtmečių sandūros dvikovos su „nenugalimuoju“ rusu N. Koroliovu, kurį jis 1951 m. įveikė Maskvoje. Prieš tai Kaune vykusiose varžybose nevienareikšmiškai vertinamu teisėjų sprendimu pergalė buvo skirta rusui. Pasak legendos, tai sukėlė didžiulį auditorijos pasipiktinimą ir net neramumus, kurie peraugo į nacionalinio protesto akcijas. Reikia priminti, kad ši istorija nutiko tebesitęsiant stipriai ginkluotai lietuvių pagrindžio rezistencijai ir neišvengiamai įgavo simbolinį krūvį. Pats sportininkas teigia tuo metu supratęs savo pergalės reikšmę tautai, bet nebuvo linkęs savęs išaukštinti²², matyt, suvokdamas vertybinį skirtumą tarp kovos miške ir bokso ringe.

Tačiau vėlesni sporto įvykių sukelti pilietiniai neramumai Lietuvoje nebuvo susiję vien su teisėjų klaidomis ar nesąžiningumu. Bėda ta, kad brežnevinės stagnacijos laikais visokia informacija apie akivaizdžius „nukrypimus nuo sovietinių piliečių gyvenimo normų“ buvo slepiama

arba neretai tyčia iškraipoma. Kai kurie įvykiai ar reiškiniai pačios respublikos vadovybės būdavo tiesiog nuslepiami nuo aukštesnės centrinės valdžios. Arba galiausiai per žiniasklaidos priemones pateikiama oficiali jų versija, mažai ką turinti bendra su tiesa (pvz., minint tik *chuliganiškus* futbolo sirgalių veiksmus). Todėl praktiškai yra neįmanoma gauti šaltinių, leidžiančių susidaryti objektyvų vaizdą apie vėlyvojo sovietmečiu sporto arenas pripildydavusių lietuvių nuotaikas. Todėl tenka naudotis šių įvykių liudininę pasakojimais arba neoficialiais šaltiniais.

Pasak Vilniaus „Žalgirio“ futbolo komandos austruolių internetinės svetainės, apie 1977 m. prasidėjo tūkstantinės pofutbolinės demonstracijos²³. Galima kelti hipotezę, kad po 1972 m. Kauno įvykių, kai protestuodamas prieš sovietų okupaciją susidėjo R. Kalanta ir tai sukėlė masinius studentų neramumus, minėti įvykiai buvo nauja jaunimo pasipriešinimo režimui banga. Jie nebuvo panašūs į taikias negausių politinių disidentų akcijas, nes šių įvykių metu pasitaikydavo ir susirėmimų su milicija, būdavo daužomi automobiliai ir t. t. Nors šiuos veiksmus inspiruodavo „Žalgirio“ žaidimas, galima teigti, kad tai buvo ne tiek sportinis reiškinys, kiek savita nacionalinio išsivadavimo judėjimo forma, ne austruoliška, o patriotinė ir politinė protesto išraiška. Suprantama, neilgai trukus šis neorganizuotas nacionalistinės pakraipos judėjimas represinių struktūrų buvo nuslopintas, bet, komandos meistriškumui pakilus, devintąjį dešimtmetį atgimė netgi sustiprėjęs ir pagausėjęs. Praktiškai po kiekvienų futbolo rungtynių (nepriklausomai nuo teisėjavimo klaidų ar varžybų rezultatų) išsiliedavusiose demonstracijose skanduojami šūkiškai neretai būdavo atvirai nacionalistiniai ir nukreipti prieš sovietų okupaciją.

²¹ V. Garasto interviu.

²² 2004 lapkričio 16 d. pokalbis telefonu su Algirdu Šociku.

²³ <http://www.pietu4.org> (žiūrėta 2004 01 14).

Visiškai kontroliuoti stadionų tribūnų minią jau nebepajėgė net galingas represinių struktūrų aparatas. „Sportas, tiek futbolas, tiek ir krepšinis, tikrai buvo viena iš formų reikštis laisvai nuomonei. Valdžia negalėjo sukontroliuoti situacijos, kai vienu metu patriotinius šūkius stadione skanduodavo tūkstančiai žmonių. Tai buvo spontaniška protesto forma“, – teigia Seimo narys liberalcentristas Gintaras Steponavičius, sovietmečiu buvęs aktyvus „Žalgirio“ futbolo komandos austruolis²⁴.

SSRS futbolo federacija ne kartą yra grasinusi „Žalgirio“ klubui, kad jo stadionas dėl gerbėjų elgesio bus diskvalifikuotas. „Sovietų futbolo federacijai Vilnius yra vienas iš miestų, kur pasireiškia sirgalių chuliganizmas“, – 1988 m. rašė amerikiečių politologas Alfredas Erichas Sennas²⁵. Tačiau šiuo atveju reikėtų atskirti du dalykus – priešingų komandų austruolių santykių aiškinimąsi, kuris dažniausiai vykdavo prieš rungtynes, ir jau minėtas eitynes po jų, kuriose skambėdavo ir tiesiogiai prieš sovietų režimą nukreipti šūkių. Panašių politinius tikslus išreiškiančių su sportu susijusių ne spontaniškų, bet nuolatinų įvykių nepavyko užfiksuoti nei buvusioje SSRS, nei Vakarų Europoje. Tačiau reikia pripažinti, kad analogijų paieška soclagerio šalyse reikalautų gilesnės analizės.

Panašios nuotaikos Lietuvoje devintąjį dešimtmetį vyraudavo ir per kitas svarbias sporto varžybas. Kauno „Žalgirio“ rungtynių televizinės transliacijos jaunimo masinio susibūrimo vietose, pavyzdžiui, bendrabučiuose, sukeldavo tikras tiek sportinių, tiek antisovietinių emocijų audras, tačiau pačioje sporto halėje į prestižiniu virtusį reginį rinkdavosi tuometinis Lietuvos elitas – daugiausia komunistų partijos vadovybė su

šeimomis, todėl, savaime suprantama, ten jokių neramumų būti negalėjo.

Būta ir kitos politinio protesto, pasitelkus sportą, formos. Surengus aukšto lygio tarptautines rungtynes, nacionalinės sovietų komandos Lietuvoje palaikymo galėdavo tikėtis nebent tada, kai būdavo sudarytos kone vien iš lietuvių, kaip, pavyzdžiui, vėlyvojo sovietmečio SSRS krepšinio rinktinė. Kitais atvejais plojimų visada sulaukdavo sovietų varžovai. Pasak Z. Motiekaičio, dėl šios problemos, kuri užsieniečiams akivaizdžiai galėjo parodyti, kad SSRS nacionaliniuose pakraščiuose ne viskas gerai, Lietuvos arenose žiūrovų sutraukiančių sporto šakų rinktinų rungtynes SSRS sporto vadovybė rengti vengė²⁶. Tokių analogijų kitose SSRS respublikose taip pat nebuvo pastebėta. Net ne visuomet sporto arenose valdžiai lojalūs kaukazičiai be išlygų palaikydavo SSRS nacionalinę futbolo rinktinę per jos dažnus vizitus Tbilisyje.

Taigi sovietmečiu lietuviai išmoko per sportą nors neoficialiai, bet gana aiškiai išreikšti savo politinį nepasitenkinimą. Ar toks sporto, kaip politinės priemonės, suvokimas išliko ir atgavus nepriklausomybę?

Prieštaringos dabarties tendencijos

Tiesiogiai sportas su politika glaudžiausiai susijęs pervertos metu, kai, prasidėjus SSRS irimui, Lietuva viena pirmųjų pabandė išsivaduoti iš imperijos gniaužtų. Oficialiai 1988 m. susikūręs kaip Michailo Gorbačiovo reformų skatintojas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis ėmė nuosekliai judėti nepriklausomybės atkūrimo reikalavimo link. Sąjūdžio intelektualinėje terpėje ir gimė idėja atkurti Lietuvos tautinį olimpinį komitetą (LTOK). Taigi sportas irgi tapo sritimi, kuri, kaip ir daugelis kitų, daugiau ar mažiau aktyviai ėmė

²⁴ 2004 m. lapkričio 2 d. interviu su G. Steponavičiumi.

²⁵ Senn A. E. Lietuvos futbolas – namas be pamatų // Akiračiai. 1988, Nr. 2, p. 13.

²⁶ Interviu su Z. Motiekaičiu.

reikalauti savarankiškumo. Galima teigti, kad tuo metu dėl savo specifikos, t. y. tiesioginių sąsajų su tarptautinėmis struktūromis, sportas tapo sritimi, kurioje bene labiausiai pasireiškė politinė konfrontacija. Tai gerai iliustruoja trijų nepriklausomybės siekusių Baltijos šalių nacionalinių olimpinėjų komitetų tarptautinio pripažinimo peripetijos.

1988 m. lapkritį latviai, gruodį – lietuviai, o 1989 m. sausį – estai atkūrė savo TOK-us. Pasak sporto žinovų, latviai neatsitiktinai tapo pirmaisiais šios idėjos propaguotojais – gretimose Baltijos šalyse olimpinis judėjimas, kaip ir pats sportas, dar tarpukariu buvo daug stipresnis, aktyviau dalyvauta olimpinėse žaidynėse, net iškovota medalių, todėl šios šalys daugiau nei lietuviai galėjo remtis savo olimpinėmis tradicijomis²⁷. Tačiau, nepaisant kaimynų iniciatyvos, būtent lietuviai tiek politikoje, tiek sporte veikiai ėmė vadovauti trijų Baltijos šalių siekiams.

Anot jau minėto A. E. Senno, būtent nacionalinis aspektas sporte tam tikra prasme pagreitino Sovietų Sąjungos dezintegraciją ir kolapsą²⁸. 1990 m. pradžioje gruzinai iš aukščiausios lygos atšaukė dvi savo komandas. Kovą tą patį padarė lietuviai – 1990 m. kovo 11 d. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, visos jos sporto organizacijos bei federacijos nutraukė ryšius su SSRS sporto sistema. Sportininkai atsisakė dalyvauti SSRS rinktinėse ir oficialiuose čempionatuose. Atsakydami į tai, sovietai kreipėsi į tarptautines federacijas, kad disciplinuoūtų gruzinus ir lietuvius. Šiuo klausimu Tarptautiniam olimpiniam komitetui stengiantis laikytis „stručio politikos“, FIFA palaikė Maskvos poziciją.

²⁷ *Urbonas Aloyzas*. Olimpiniai žingsniai. Dešimtmetis olimpinėje šeimoje (1991–2001). Vilnius: Gairės, 2001, p. 99.

²⁸ *Senn Alfred E.* Power, Politics and the Olympic Games..., p. 235.

Vis dėlto Lietuvos krepšinis dėl šios politinės akcijos nukentėjo mažiau negu futbolas. Krepšininkai ir po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo dalyvavo SSRS pirmenybėse iki sezono pabaigos. Kadangi tiesiogiai nekonfrontavo su SSRS krepšinio vadovybe, lietuviai turėjo geresnes galimybes netrukdomai išvykti rungtyniauti į užsienio klubus. O futbolininkai, atsisakę dalyvauti SSRS pirmenybėse, iš karto sulaukė SSRS futbolo federacijos ir ją rėmusios FIFA sankcijų ir buvo visiškai izoliuoti tarptautiniu mastu, jiems nebuvo leidžiama žaisti net draugiškų rungtynių su užsienio partneriais. Tad ir išvykti rungtyniauti į užsienį Lietuvos futbolininkai galėjo nebent kurį laiką žaidę SSRS klubuose ir jiems tarpininkaujant.

Svarbų vaidmenį čia suvaidino pasirinkta bendroji nepriklausomybės kūrimo strategija, t. y. ne nuo SSKP atsiskyrusios LKP pasirinktas nuosaikus veikimas *step by step*, o radikalesnio Sąjūdžio sparno politikų palaikoma idėja siekti visko iš karto, nepaisant galimų aukų. Sporto sistemoje šiam tikslui realizuoti buvo pasitelktas Lietuvos sporto komitetas ir LTOK, kurie netiesiogiai spaudė sportininkus laikytis patriotinės linijos. Galima numanyti, kad jų atsiribojimas nuo sovietinės sporto sistemos ne visada buvo savanoriškas. Net pats LTOK prezidentas Artūras Poviliūnas tai netiesiogiai pripažįsta: „Kai kurie iš sportininkų kalbėjo, kad tai buvo prievarta. Iš tikrųjų ir dabar aš jaučiu tam tikrą nuoskaudą ir atsakomybę, kad galbūt tuo metu mes galėjome pasielgti kažkaip kitaip“²⁹.

Latviai ir estai sporte, kaip ir politikoje, šiuo atžvilgiu laikėsi nuosaikesnės pozicijos. Jų sportininkai su SSRS čempionatais ir rinktinėmis taip drastiškai ryšių nenutraukė ir dėl to per dvejus tarptautinės Lietuvos sporto izoliacijos metus sugebėjo išlaikyti ar net sustiprinti turėtas

²⁹ 2004 m. spalio 15 d. A. Poviliūno interviu.

pozicijas. Vis dėlto, pasak LTOK prezidento A. Poviliūno, „sporto arenose mes, žinoma, daug praradom, tačiau laimėjome tarptautinį pripažinimą (...). Logika tokia: jei būtume likę TSRS sporto struktūrose, paprasčiausiai nebūtume turėję moralinės teisės belstis į kitas duris“³⁰.

Šie pavyzdžiai rodo, kad sporte tiksliai atspindėjo kiekvienos Baltijos šalies pasirinkta nepriklausomybės siekio strategija. Kadangi lietuviai veikė radikaliausiai, tai ir jų sporto institucijų laikysena buvo ryžtingesnė. Tačiau būtent todėl Lietuvos sportas turėjo paaukoti daug daugiau nei kitos viešojo gyvenimo sritys, išskyrus ekonomiką. Sportinė ir ekonominė šalies blokada sutapo ne tik chronologiškai. Panašios buvo ir išorinio spaudimo priemonės.

Lietuvos sporto struktūrų tarptautinis pripažinimas buvo realizuotas ne iš karto – teko laukti politinio Lietuvos valstybės pripažinimo 1991 m. pabaigoje, t. y. po rugpjūtį Maskvoje įvykusio nesėkmingo pučo. Jau 1992 m. pradžioje Baltijos šalys savarankiškai dalyvavo Albertvilio žiemos olimpinėse žaidynėse. Tų pačių metų vasarą Barcelonos olimpinėse žaidynėse būtent krepšinio varžybos tapo ryškiausia regione tyrančių politinių įtampų išraiška. NVS komanda – Seulo čempionų įpėdinė – kovojo su lietuviais dėl bronzos medalių ir pralaimėjo³¹.

Tik vienas lietuvis – ledo ritulininkas Darius Kasparaitis – Albertvilyje atstovavo NVS rinkitinei, nes su Lietuvos ledo ritulio rinktine nebūtų turėjęs jokių galimybių ten pakliūti. Keista, bet vėliau pasirinkęs Rusijos rinktinę, D. Kasparaitis Lietuvoje nebuvo pasmerktas, matyt, dėl to, kad tuo metu ledo ritulys Lietuvoje buvo laikomas „rusų sporto šaka“, kadangi ją kultivavo daugiausia etniniai Lietuvos rusai. Tačiau bėgant

laikui ledo ritulys atsikratė šios etiketės ir padarė nemenką pažangą. Manoma, kad tai įvyko dėl tinkamos Lietuvos ledo ritulio federacijos veiklos, – federacija sugebėjo gauti teisę rengti Lietuvoje net du žemesnių pakopų pasaulio šios sporto šakos čempionatus.

Tačiau ne visų sporto šakų raida posovietiniu laikotarpiu buvo tokia sklandi. Paradoksali yra sovietmečiu gana populiarus Lietuvos rankinio situacija. Ir vyrų, ir moterų rankinio komandos išlaikė turėtą meistriškumą (Lietuvos rankininkai į pagrindinį pasaulio čempionato turnyrą pateko dar anksčiau negu išgirtieji krepšininkai), bet publika šia sporto šaka paliovė domėtis. Per gana aukšto lygio rankinio varžybas sporto salių tribūnos Lietuvoje būna pustuštės.

O štai sovietmečiu buvęs populiarus futbolas prarado ne tik didelę dalį žiūrovų, bet ir meistriškumo. Šalies futbolą kone nuo pat tarptautinio pripažinimo dienos ėmė krėsti nuolatiniai skandalai, ypač susiję su vadovybės korupcija³². Nors futbolo federacijos vadovybė pasikeitė, jai iki šiol nepavyko rasti tinkamos strategijos, kaip atgauti iššvaistytą populiarumą. Tebesiblaškoma nuo bandymų spręsti šią problemą reklamos vadybos priemonėmis prie siūlymų visų pirma kreipti dėmesį į žaidėjų pajėgumo tobulinimą.

Kitaip nei iš bėdų neišbrendančio futbolo, krepšinio vadyba buvo daug sėkmingesnė. Sovietų laikais jis nė kiek nebuvo populiariesnis nei futbolas, lyginant žiūrovų skaičius. Tiesiog kol futbolo vadovai klimpo įvairiuose korupcijos skandaluose, krepšinyje atsirado žmonių, kurie greitai prisitaikė prie naujos tėkmės – sporto komercializacijos. Sėkmingai krepšinio vadybai didelę reikšmę turėjo pirmojo į NBA pakviesto lietuvių krepšininko Šarūno Marčiulionio iniciatyva 1993 m. įkurta *Lietuvos krepšinio lyga*

³⁰ Plačiau žr.: Poviliūnas Artūras. Olimpinė ugnis negeista. Vilnius: LTOK leidykla, 1995, p. 27.

³¹ Senn Alfred E. Power, Politics and the Olympic Games..., p. 237.

³² Versickas Gediminas. Kova su korupcija ar sąmokslas? // Veidas. 2004, Nr. 46, p. 56–57.

(LKL), organizuota pagal šios institucijos pavyzdį. Susikūrusi LKL pradžioje žiūrovus į sales pritraukė ne tiek savo sportininkų meistriškumu, kiek reklamos, rinkodaros priemonėmis. Į tokią visur reklamuojamą sporto šaką ėmė plūsti rėmėjų lėšos, todėl kitas sporto šakas jis aplenkė jau dešimtojo dešimtmečio viduryje.

Tačiau šios žiniasklaidai padedant į tautinės lietuvių religijos statusą pakeltos sporto šakos sėkmė nėra tokia akivaizdi ir neabejotina. Palyginti su kitomis šalimis, Lietuvoje krepšinio varžybų lankomumas nėra didelis. Nepaisant kasdienės reklamos srautų žiniasklaidoje, į eilines LKL rungtynes susirenka vos vienas kitas šimtas žiūrovų. Oficialiuose varžybų protokoluose, matyt, siekiant sudaryti populiarumo įspūdį ir dėl to pritraukti daugiau rėmėjų lėšų, žiūrovų skaičius dažniausiai didinamas, kaip, beje, ir kitose sporto šakose. Pilnas sales (jei jos ne iki 1000 vietų talpumo) gali surinkti nebent tarptautiniai turnyrai arba Vilniaus „Lietuvos ryto“ ir Kauno „Žalgirio“ varžybos.

Tik dirbtiniu būdu ėmus formuoti Vilniaus ir Kauno priešpriešą, po truputį tuo metu smunkantis krepšinio populiarumas vėl šoktelėjo. Tai buvo susiję su „Lietuvos ryto“ krepšinio klubo susikūrimu. Didžiausiam Lietuvos dienraščiui įsigijus nuo sovietmečio garsią, bet gerokai smukusią Vilniaus „Statybą“ ir jos pagrindu sukūrus naują klubą, pastarasis metė iššūkį tradiciniam šalies krepšinio lyderiui. Pasinaudojęs kaip tik tuo metu pradėjusiais ryškėti socialiniais dviejų didžiausių Lietuvos miestų skirtumais, „Lietuvos rytas“ pasitelkė savo, žiniasklaidos, įtaigą šių krepšinio klubų konfrontacijai išryškinti. Krepšinis dėl to įgavo didesnę populiarumą ir, kad ir dirbtinai, susiformavo jau ne tiek nacionalinė, kiek lokali (*parapinė*) austruolių savivoka.

Iš tiesų, nepaisant žiniasklaidos aktyviai formuojamų stereotipų, krepšinis labiau sugeba priklausyti visuomenės dėmesį per aukšto lygio tarptautines varžybas, jose dalyvaujant Lietuvos

rinktinei arba klubams. Pavyzdžiui, po sėkmingų rinktinės pasirodymų ankstesnėse olimpinėse žaidynėse (Barselonoje, Atlantoje ir Sidnėjuje) iškovoti bronzos medaliai, 1999 m. Kauno „Žalgirio“ iškovotas Eurolygos čempionų titulas, o ypač pergalė Europos čempionate 2003 m.), Lietuvoje pasireiškia spontaniškų „emocinių bendruomenių“ kūrimasis.

Krepšinis dar sovietmečiu tapo lietuvių „auksine svajone“. Tačiau tuo metu tai buvo priemonė sportininkui išgarsėti kaip nacionaliniam didvyriui, o dabar krepšinis suvokiamas veikiau kaip sėkmingos karjeros galimybė. V. Garastas apgailestauja dėl ryškėjančių tendencijų patriotizmą keisti pragmatizmu ir apskaičiavimu – „skirtingai nei sovietmečiu, kiekvienas pradedantis krepšininkas jau svajoja žaisti ne Kauno „Žalgiryje“, o NBA“³³.

Šios nuostatos būdingos ne tik krepšiniui. Pavyzdžiui, kaip atskleidė žurnalistinis tyrimas (LRT laida „Pinigų karta“, 2004 m. lapkričio 8 d.), kai kurie tėvai pradeda įsivaizduoti sportą kaip sėkmingos karjeros užsienio klube galimybę, todėl negaili lėšų savo vaikų treniruotėms bei įrangai, tikėdamiesi, kad šios investicijos ateityje atsipirks su kaupu. Suprantama, minėtoms tendencijoms reikšmės turėjo ir viso sporto globalizacijos šuolis po J. M. Bosmano bylos³⁴, kai klubams atsivėrė galimybės be apribojimų kviestis svetimšalius. Šios tendencijos labiau palietė europietiškas sporto šakas: futbolą, rankinį ir t. t., o Šiaurės Amerikos krepšinio ar ledo ritulio lygos ir iki tol buvo atviros aukšto lygio užsienio sportininkams. Šiandien lietuviai žino, kad sportas yra viena iš nedaugelio galimybių padaryti gerą karjerą išsivysčiusiose šalyse ir sėkmingai integruotis į jų visuomenes.

³³ V. Garasto interviu.

³⁴ Miller T., Lawrence G., McKay J., Rowe D. Globalisation and Sport. London: Sage Publications, 2001, p. 49.

Kaip ir sovietmečiu, sportininkai savo gebėjimu prisitaikyti prie pokyčių vėl aplenkė politikus ir pirmieji ėmė išnaudoti globalizacijos teikiamas galimybes dar gerokai iki Lietuvai įstojant į Europos Sąjungą. Kita vertus, pagrindinė Lietuvos futbolininkų nutekėjimo kryptis, net ir prasidėjus eurointegracijai, išlieka anaipol ne Vakarai, o Rusija. Tačiau sporto aistringai, priešingai, išliko ganėtinai patriotiškai – nacionalistiškai nusiteikusi visuomenės dalis. Tarp jų iki šiol yra nemažai nepatenkintų tuo, kad Lietuvos klubuose rungtyniauja užsieniečiai. Komandos labiausiai palaikomos per tarptautines varžybas, todėl naciją simbolizuojančios šalies rinktinės kur kas populiarsnės negu klubai. Aktyviausių ir radikaliausių aistringųjų grupėse neretai vyrauja naujovių nepriėmimo nuotaikos, antiglobalizmas, euroskepticizmas, kartais net rasizmo apraiškos.

Belieka tarti keletą žodžių apie dar vieną Lietuvoje pastaruoju metu pastebimą tendenciją. Tai, kad šiandienos politikai – vis labiau mediatizuojamos viešosios figūros – konstruoja savo įvaizdį remdamiesi ir menamais ar tikrais savo sportiniais pasiekimais ar bent jau sportiška išvaizda, nėra joks Lietuvos išradimas. Pavyzdžiui, antrą kadenciją išrinktas Lietuvos prezidentu Valdas Adamkus mėgsta prisiminti iškovojęs net du aukso ir du sidabro medalius Pavergtųjų Europos tautų olimpinėse žaidynėse 1948 m.³⁵, kurios buvo atsakas į tuo metu Londone vykusią olimpiadą, į kurią okupuotos šalys jau nebebuvo pakviestos. Kartu gana dažną oponentų prikašiojimą dėl senyvo amžiaus septyniasdešimtmetis politikas linkęs atmesti teigdamas, kad kasdien plaukioja baseine. Savo ruožtu buvęs pirmasis Lietuvos prezidentas Algirdas Brazauskas

taip pat gali pasigirti ne tik savo, kaip lengvatalečio, gana gerais pasiekimais sovietmečiu, bet ir asmens sargybinu – dukart olimpinio čempionu disko metiku Virgilijumi Alekna.

Taigi simbolinis praeities ir šiandienos sportinių laimėjimų „pasisavinimas“ politikoje yra gana populiarus ir įgauna įvairių formų. Būdingas pavyzdys – kandidato į valstybės prezidentus Rolando Pakso sėkmingas bandymas rinkiminėje kampanijoje išnaudoti savo, kaip akrobatinio skraidymo meistro, kvalifikaciją, tuo aktyvuojant lietuvių istorinei savimonei būdingą simpatiją aviatoriams. Bet ir jo svaiginančios politinės karjeros viržius (du kartus Vilniaus meras, du kartus premjeras) bei staigų žlugimą (pirmasis apkaltos būdu parlamento pašalintas valstybės prezidentas Europoje) kai kurie politikos apžvalgininkai linkę aiškinti šio lakūno pomėgiu rizikuoti ir siekti veikiau išorinių efektų.

Nepasitvirtinus minėtam bandymui remtis „vienišo herojaus – ryžtingo kovotojo su korupcija“ įvaizdžiu, kiti politikai pabandė išnaudoti likusį lietuviams brangų simbolį – krepšinį. Tipiškiausias tokios PR technologijų panaudos atvejis fiksuotas per pirmuosius rinkimus į Europarlamentą, kai naujai susikūrusi vietinio rusų kilmės milijonieriaus vadovaujama politinė jėga – Darbo partija savo reklamoje sumaniai ir labai sėkmingai pasinaudojo rinkiminio sąrašo numeriu 11 (tai ir garsiausio lietuvių krepšininuko Arvydo Sabonio numeris), akcentuodama tinkamo trenerio, tai yra partijos lyderio, vadovaujamos darnios komandos veikimo pranašumus prieš „individualistus – avantiūristus“.

Išvados

Prieškariu besiformuojanti sporto sistema iš esmės buvo iš svetur atėjęs reiškiny, kuris, atsidūręs gana nepalankiose aplinkybėse, galėjo įgauti moderniuosius pavidalus ir būti pradėtas naudoti kaip tautinio tapatumo komponentas tik pa-

³⁵ Adamkus Valdas. Lengvoji atletika turi tarnauti jaunimui // Lietuvos lengvoji atletika, XX amžius. Vilnius: Homo liber, 2001, p. 13.

siekus iškilių pergalių. Tuo metu ir galima fiksuoti dviejų didžiausių įtaką lietuvių tautinei savivokai įgavusių sporto šakų – *krepšinio* ir *aviacijos* – ištakas.

Sovietmečiu ne tiek pačių sportininkų politinis ir ideologinis nusiteikimas (realiai jie nė neturėjo galimybių demonstruoti savo politinį neįgalumą), kiek jų pergalės įžiebėdavo ir spontaniško nacionalizmo, ir masinio chuliganizmo apraiškas, kartu leisdamos tautai jas traktuoti kaip savo pasipriešinimo okupantams simbolį. Tokiu būdu sportas buvo įgavęs ir stiprų kultūrinės rezistencijos krūvį.

Galima teigti, kad iš visų SSRS respublikų būtent Lietuvoje nacionalizmas buvo ryškiausiai siejamas su sporto pergalėmis. Tai gerai iliustruoja pastovios antisovietinės devintojo dešimtmečio demonstracijos po futbolo rungtynių ir faktas, kad per tarptautines varžybas sporto mėgėjai Lietuvoje nuolat sąmoningai palaikydavo SSRS rinktinių varžovus. Tačiau reikia niuansuoti sovietmečio sporto įvykių simbolines interpretacijas. Pergalės, nesvarbu, kurioje sporto šakoje, vertė priklausė nuo: 1) varžovų tautybės (labiausiai nemėgti rusai); 2) varžovų sportinio pajėgumo (kiekvienoje sporto šakoje vis kiti konkurentai); 3) to, su kuo žmonių sąmonėje asocijavosi varžovų atstovaujamos sporto draugijos, pavyzdžiui, CASK, kaip sovietų kariuomenės, ar „Dinamo“, kaip KGB, simboliai, ir taip toliau.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, sportas buvo priverstas pereiti iš valstybės reguliuojamos infrastruktūros į privatų sektorių. Šis procesas buvo skausmingas. Daugiau nei pusantrų metų trukęs tarptautinių sporto federacijų boikotas beveik sugriovė Lietuvos sporto sistemą. Staigūs pokyčiai jam atnešė daug daugiau žalos

nei kitoms reformuojamoms gyvenimo sritims. Atsigaudamos po šios krizės, ne visos sporto šakos sugebėjo adekvačiai prisitaikyti prie naujų socialinių ir ekonominių sąlygų.

Palyginti su sovietmečiu, šiandienos sporte didelę reikšmę turi vadyba, reklama ir žiniasklaidos formuojamas atskirų sporto šakų ir sportininkų įvaizdis. Tai iliustruoja vis didėjantis atotrūkis tarp sėkmingiausiai krizę įveikusio krepšinio ir kitų sporto šakų, ypač futbolo, kuris dėl nevykusios vadybos prarado sovietmečiu turėtas puikias pozicijas.

Nepaisant to, kad praecityje sportas turėjo didelę reikšmę palaikant lietuvių tautinę savimone, šiandien tik iškilių pergalių atvejais jis sugeba vėl sutelkti stiprias „emocines bendruomenes“. Tačiau iš esmės šiandieninės Lietuvos visuomenės domėjimasis sportu yra daugiau proginis, gal net atsitiktinis reiškinys, neturintis patvarumo kasdienybėje. Tai galima aiškinti ir gaju įpročiu sieti sportą su priešprieša kitataučiams, ir pomėgiu ieškoti jame politinių potekstų. Todėl iki šiol išlieka tendencija daug labiau domėtis lietuvių dalyvavimu tarptautinėse varžybose nei nacionaliniais čempionatais. Pastarieji tampa labai menkos visuomenės dalies dėmesio objektu, išskyrus galbūt Lietuvos krepšinio lygos superfinalą, atspindintį dviejų didžiausių miestų – Vilniaus ir Kauno – priešpriešą.

Iš esmės XX a. Lietuvos sporte vykę procesai, kad ir vėluodami bei smarkiai veikiami konkretaus laikotarpio socialinių ir politinių aplinkybių, yra gana panašūs į savo analogus Vidurio ir Rytų Europoje. Ir čia galima fiksuoti sporto, iš pradžių kaip kultūrinio, vėliau politinio ir galiausiai ekonominio išteklių panaudos viešajame gyvenime sampratų kaitą.

Ingvaras Butautas, Rasa Čepaitienė

Summary

Having reached its strategic objectives (membership in EU and NATO), Lithuania encountered with the problem of trawl for a new societal development visions. That is why Lithuanian mentality, facing with such strong challenges, as EU-integration and globalization, is being in quest of national identity components "inventory" and reevaluation in the context of a new circumstances.

In this regard sport, universally accepted as substantial component of national identity, becomes actual for knowledge. Unfortunately, in Lithuania by now academic writing on this subject astonish at its fragmentary nature and confine it mainly to the factography, while sport-minded individuals are professionally over engaged. Therefore preliminary research has shown, that sport, as a socio-cultural phenomenon in the field of interdisciplinary studies is non-existent in Lithuania. Considering what have been said, we may state decisively, that present article will be one of the first attempt to define and evaluate the role of sport in society and the sphere of politics in a more broadly way. It also will be the first attempt to search for roots of broadly entrenched stereotypes and assessments about involved subject.

One of the most vivid stereotypes, which embody Lithuanian sport specifics, is affirmation, that *basketball is Lithuanian national religion*. Paradoxically Lithuanians fancy themselves due to basketball victories, but perhaps they are better known for football defeats. In opposition to the rest of Europe basketball truly is the most popular sort of sport in Lithuania, yet till now nobody have tried to analyse historical and socio-cultural reasons of such phenomenon in a more through way.

In 2003, after the 64 years long break, Lithuanian national basketball team won Europe championship golden medals. That stimulated strong, but momentary manifestations of "emotional community". Last-mentioned victory was turned to account by politics for political needs (for instance, political image mintage) no how related to the victory itself. In turn, everybody, who was engaged with "extrinsic" state affairs in the momentum of triumph, was criticized. Symbolical "appropriation" of past and present sport achievements assumes various forms in politics. Characteristic example – the first in Europe impeached President Rolandas Paksas during his election campaign successfully played on his acrobatic flying qualification thus refres-

hing a strong association in historical consciousness, connected with the interwar period Lithuanian heroes S. Darius and S. Girėnas, who over flew Atlantic.

During the Soviet times sport had to serve for state image and communistic ideology needs. Nevertheless, Lithuanians had been trying to round representative commands on republican and local level (incorporating a local foreign-born). In Soviet Union something similar was maybe succeed only by Georgians and Armenians. So we may raise a hypothesis whereby last-mentioned ability reflects Lithuanian communist leaders and / or sport functionaries acceptance of such kind of "nationalism". Although the present affirmation is difficult to prove without deeper investigations, yet it played a crucial role, in contrast to other Soviet republics, in sustaining and reinforcing Lithuanian national identity under the circumstances of sovietization. The same sportsmen's political-ideological stance was of no particular importance, because the main thing was the openness of the same victory to nation's treatments about resistance to occupant (victories over *CSKA* like victories over soviet army, and victories over *Dinamo* like victories over *KGB*). Hereby in Lithuanian sport obtained same strain of cultural resistance.

After regaining independence, Lithuanian sport was forced to switch from state regulated infrastructure to the private sector. This process was painful. More then one and a half year lasting boycott of international sports federations almost ruined Lithuanian sport's system. Sudden changes harmed the sphere of sport much stronger, than others also reformatted spheres. Recovering from the boycott induced crisis, not every branch of sport managed adequately readjusts to the new conditions.

In comparison with the Soviet times, management, advertisement and mass-media created images of separate branches of sports and sportsman, play a huge role in this sphere today. Illustration to this is the growing gap between the fast crisis overcoming basketball and other fields of sport (especially football, which due to the weak management, lost it's once possessed high rates).

Today interest in sports is highly reduced. That can be attributed to the tenacious Lithuanian habit of linking sports with contraposition to foreigners. Till now tendency still persists to take more interest in Lithuanian participation in international competition

than national championships. The latter are becoming an object of interest for a very small part of society (the only exception might be Lithuanian basketball league super final, which usually reflects the animosity between the two biggest towns: Vilnius and Kaunas). In turn the marginal fan groups, which kept a clear nationalistic orientation from Soviet times, have an ideological potential to migrate towards the euro-skepticism, anti-globalism and xenophobia.

Regardless of huge former importance of sport in sustaining national identity, nowadays, only in case of

signal victory, sport is able to rally strong “emotional communities”. As a matter of fact, modern-day Lithuanian general public’s interest in sports is rather occasional, maybe even accidental phenomenon which possess no endurance in daily life. “Sport loving nation” stereotype was shaped by mass-media, because even sports contest visiting rates, generally mouthy and inflated in official protocols, proves slight popularity of sport in Lithuania in comparison with others East-central European countries.

Įteikta 2006 01 16

Priimta spaudai 2006 06 22